

Takács Zsuzsanna Mária

Tanítónők magánélete Magyarországon a 19. század végén és 20. század elején – a munka világa és a családi élet „válaszútján” _____

A tanítónőképzők „célja” a századfordulón

„Sok szülő pedig azért íratja leányát a tanítónőképzőbe, mert az igen jó leány-nevelő-intézet. [...] ez az intézet az, amely a leányok nevelésében, az életre való előkészítésnek legjobban megfelel. Művelt nőket képez, a férfi méltó társa a családi életben, a gyermek nevelésében és ha szükséges, a megélhetés előmozdításában” – olvashatjuk Kiss József írásában 1928-ban a magyar tanítónőképzés kapcsán.¹ A magyar középosztályhoz tartozó családok sok esetben íratták leányaikat a tanítónőképzőkbe, mivel az megfelelő műveltséget biztosított számukra családayaként is, és ha szükséges volt, munkát tudtak vállalni vele. Steinitser Vilma 1895-ben így fogalmazott a Pécsi Naplóban: „Még 15–20 év előtt a leányos apa így vélekedett. Leánynak nincs szüksége tudományra. Tanuljon meg sütni-főzni, lesse el anyjától, hogyan kell a férj gallérját kikeményíteni, gyermekekkel bánni, s ha ezen felül még egy keringőt is el tud játszani a zongorán, s úgy a hogy megtanult írni-olvasni, ez tökéletesen elég. Ma megváltozott az apák nézete és joggal.” Azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy „a mai apa eljárása sem helyes”, mivel kettős célnak kellene megfelelnie a leányok nevelésének, hogy leendő családjában se valljon kudarcot, valamint tanulnia azért szükséges, „hogy esetleg önerejéből is megélhessen”, és ezáltal szerinte kevesebb lenne az ún. „érdek házasságok”, valamint „válópörök” száma.²

A tanítónőképzőkben tanulók száma az 1880-as évekig rohamosan emelkedett, majd egy kisebb visszaesés után az 1890-es évek közepétől újra növekedésnek indult, amihez az intézetek számának gyarapításával is alkalmazkodtak a fenntartók. A tanítónőképző intézetek³ diákjainak létszáma így folyamatosan növekedett: 1893-ban 1324 fő volt, mely 1897-ben 2204 főre, az 1899/1900-as tanévben 3252 főre emelkedett, 1918-ban pedig már 6838 diáklány, leendő tanítónő folytatta

¹ Kiss 1929.

² Steinitser 1895: 6.

³ A pécsi tanítónőképzőről és diákjairól bővebben: Takács 2016.

tanulmányait az iskolákban. A képzők diákságának nemi arányait tekintve elmondható, hogy először 1913-ban haladta meg a tanítónőképzőkben tanulók létszáma a tanítóképzők diákjainak számát, és közöttük is a római katolikus intézményekben tanulók aránya 1895-től kezdődően mindig több volt, mint az összes intézetben tanuló diákok 50%-a.⁴ Azokat az ismereteket ugyanis, melyeket a képzőintézetekben elsajátítottak a leendő tanítónők – mint pl. neveléstan, gyermekekre vonatkozó és gazdasági ismeretek, kézimunka, zene, ének, valamint a valláshoz kapcsolódó tanulmányok –, a szülők a leendő feleség és családja számára hasznos ismeretként tartották számon. Ezen gondolatok nemcsak a 19. század végére és a századfordulóra voltak érvényesek, hanem még az 1920-as évek végén is azt olvashatjuk Kiss Józsefnél, hogy mivel „a nő ápolásra, nevelésre született. Nemcsak a családban, az iskolában, de az életben, a társadalomban is nevel finomságra, nemességre, tisztultabb életfelfogásra. [...] A kis fiúknál szelídségükön, modorukon, viselkedésükön legtöbbször észre lehet venni, ha tanítónő tanítja.”⁵ A nők tanítói pályán való megjelenését – a vallás- és közoktatásügyi minisztérium jelentéseit és rendeleteit olvasva láthatjuk – a kormányzat már az 1870-es évektől folyamatosan támogatta, a településeket felszólította az alkalmazásukra, bár rendeleteivel fellépett a tanítónőképzők diáklétszámának gyors emelkedésével szemben is. 1874-ből olvashatjuk: „a községeket világosítsák fel a nőtanítók hasznos voltáról és azoknak alkalmazására hívják fel a figyelmet, s hassanak oda, hogy a leányok és kisebb fiúk tanítására nőtanítók alkalmazzassanak, a férfi tanítók pedig hivatásuknak megfelelő nagyobb fiúk nevelésével és tanításával bízassanak meg.”⁶ A következő táblázatokban láthatjuk a korszakban ténylegesen tanítónőként dolgozók számát és arányát⁷ az elemi iskolai oktatók között, valamint a végzettek, oklevelet nyertek és azon évben munkába állók számát Kiss József adatai alapján.

⁴ Kiss 1929: 37.

⁵ Kiss 1929: 60.

⁶ Kiss 1929: 45.

⁷ A témában lásd még: Takács 2014: 101–110.

1. táblázat. Tanítók és tanítónők száma

	Tanítók száma	Tanítónők száma	Tanítónők aránya %
1869	17106	686	3,85
1881/1882	20207	2189	9,78
1889/1890	21604	3304	13,27
1899/1900	22743	5886	20,56
1909/1910	22980	9004	28,15
1913/1914	23358	11174	32,54
1914/1915	14693	11463	43,82
1917/1918	13956	13016	48,28

Forrás: Kiss József 1929: Nők a tanítói pályán. Pécs.

Ebből látható, hogy a korszakban milyen mértékben nőtt a tanítónők létszáma, ami abból is következik, hogy a nők számára ekkor értelmiségi pályaként ez az egy volt valóban elérhető.⁸ Az 1880-as években kezdődő emelkedést követően a 20. század elejére a tanítói pályán a nők aránya megközelítette az 50%-ot. A tanítónők létszámának emelkedése a dualizmus időszakában végig megfigyelhető, azonban a képzőintézetekben végzett növendékek számából és a munkába állók arányából az is látszik, hogy a családok nagy része mint leánynevelő intézetet – a későbbi családanyai életpályára felkészítő iskolát – vette igénybe az ott folyó képzést.

2. táblázat. Végzett és állásba került, valamint nem pályára lépő tanítónők száma

	Oklevelet nyert (fő)	Tanítónői létszám emelkedése	Nem ment állásba
1882	387	188	141
1896	357	276	27
1900	844	288	409
1914	1072	389	405

Forrás: Kiss József 1929: Nők a tanítói pályán. Pécs.

⁸ Itt most nem térnek ki azokra a nőkre, akik a századforduló időszakára már érettségivel, diplomával rendelkeztek és próbáltak érvényesülni – azon a kevés területen, amely erre lehetőséget biztosított – az orvosi, a bölcsész, majd a gyógyszerészeti pályán. A jelen kutatás kizárólag a tanítói pályára fókuszál, a magyarországi diplomás nőkről lásd még a teljesség igénye nélkül: Kéri 2008, 2018; Palasik–Sipos (szerk.) 2005; Papp–Sipos (szerk.) 2017.

A tanítónői állások betöltésénél pedig nem szabad megfedkezünk arról, hogy a magyar társadalom többsége a katedrán férfit akart látni, másrészt pedig a tanítónők igen kis hányada vállalta, hogy a megüresedett, de a tanyavilágban vagy kisebb falvakban lévő állásokat betöltse.⁹ „...[A] férfi világfelfogása, s a nők egyrésze is, nem szívesen látja a nőt a kenyérkereső pályákon. Sokféle kifogást emelnek ellene. Nem akarják a nő harcát a kenyérért, megélhetésért. Féltik, hogy ebben a harcban elveszti nőiességét, a magasabb asszonyi, családi és ezzel a társadalmi és nemzeti ideálokért való lelkesülését. Nem tartják szerencsés helyzetnek azt, amely a férfit és a nőt egymással szembe állítja a kenyérért való harcban” – írja Kiss József az 1920-as évek végén.¹⁰ Jóllehet De Gerando Antonina már 1888-ban, a magyar országgyűlés képviselőházához intézett kérvényében már megfogalmazta, hogy „Amerikában, Svájcban, Angliában, most Francia- és Olaszországban is, mind jobban és jobban meggyőződnek arról, hogy csakis a nő képes nevelni. Nem hiszem, hogy a magyar nő az amerikai, svájci, angol, francia vagy olasz nőnél kevesebb tehetséggel lenne megáldva. Ezért volna kíváncsi minálunk is, hogy az elemi iskolákban, fiúknak és leányoknak egyaránt, lehetőleg tanítónő tanítson, a lelkeket tanítónő művelje [...] minden nőben ugyanis anya rejlik, és ha kellő kiképztetést nyer, tud nevelni és tanítani is.”¹¹

Amennyiben a tanítónők 1880 és 1910 közötti számarányát területileg vizsgáljuk, akkor az országos adatok mellett a dél-dunántúli megyék¹² – Baranya, Somogy és Tolna, valamint Pécs szabad királyi város – területét illetően a következő adatokat találhatjuk, melyek az országos növekedés mellett jól mutatják a kisebb területi egységeken belül is végbemenő létszámemelkedést.

⁹ Pethő 1999: 28. A tanyavilágra és kis falvakra jellemző tanítónői léthez kapcsolódóan lásd még Koós Olga memoárját (Takács 2014).

¹⁰ Kiss 1929: 3.

¹¹ De Gerando 2006: 119.

¹² Az országos adatok mellett azért ezen három vármegye adatait vizsgáltam, mert a tanítónőkről a sajtóban megjelent írások fókuszában a Pécs városában megjelent helyi sajtótermékek állnak.

3. táblázat. Tanítónők területi aránya

	1881	1890	1900	1910
Magyarország*	3616	2819	5281	9246
Baranya	20	20	51	75
Pécs sz. k. v.	42	30	37	51
Somogy	18	34	46	107
Tolna	33	35	81	140

*Fiumével együtt

Forrás: 1881. népsz. II. 1882: 766–772., 1900. népsz. 8. 1906: 216–218., 1910. népsz. 4. 1915: 752–753.

A nők nagy többsége ebben a korszakban hajadon korában lépett aktív kenyérkereső pályára, ami Európa más országaiban is hasonlóképpen alakult.¹³ Ezt láthatjuk a tanítónők esetében is, ahol a korosztályi megoszlás is a 40 év alattiak többségét mutatja, illetve a családi állapotnál is jól megfigyelhető a hajadonok többsége.

4. táblázat. Tanítónők korosztályi megoszlása

Év	terület	–20 éves	20–39 éves	40–59 éves	60 éves-
1900	Magyarország*	627	3840	771	43
	Baranya	8	38	5	-
	Pécs	3	26	8	-
	Somogy	3	38	5	-
	Tolna	24	46	11	-
1910	Magyarország*	346	7324	1508	71
	Baranya	3	55	16	1
	Pécs	-	34	14	3
	Somogy	3	92	12	-
	Tolna	2	124	13	1

*Fiumével együtt

Forrás: 1900. népsz. 8. 1906: 216–218., 1910. népsz. 4. 1915: 752–753.

¹³ A 19. század végén a milánói aktív női lakosság 75%-a tartozott a 15–20 év közöttiekhez, és ez az arány található meg a korszakban Anglia és Franciaország ipari nagyvárosaiban is. A két világháború között Angliában a 18–21 év közöttiek háromnegyede, míg a 25–30 éves korosztály egyharmada végzett aktív kereső munkát. (Gyáni 2020: 41.) Az ún. „középosztálybeli” foglalkozásokban (köztisztviselők, titkárnők, tanárnők és tanítónők, ápolónők, eladónők) Angliában a következő arányokat látjuk: 1881-ben a dolgozó nők 12,6%-a tartozott közéjük, míg 1911-ben már 23,7% (Scott–Tilly 1992: 126.).

IV. TÁRSADALMI HATÁROK MEGVONÁSA ÉS ÁTLÉPÉSE

Az 1900-as népszámlálási adatok alapján a női munkát végzők 42,6%-a volt hajadon, 36,2%-uk házas, 20,9% özvegy és 0,3% az elvált; az 1910-es adatok alapján pedig 49,3% hajadont, 24,2% házast, 25,8% özvegyet és 0,8% elváltat találunk a dolgozó nők között.¹⁴ Ha megnézzük ezen két népszámlálásnak csak a tanítónőkre vonatkozó adatait, akkor a következőket találjuk: 1900-ban hajadon volt a tanítónők 70,5%-a, és bár 1910-re ez az arány 66%-ra csökkent, még mindig ők alkották a többséget. Ezek az arányok pedig az általam vizsgált megyékben (Baranya, Somogy és Tolna), valamint Pécs városában is hasonlóak vagy még inkább jellemzőek voltak (5. táblázat).

5. táblázat. Tanítónők családi állapota

Év	Terület	Hajadon	Házias	Özvegy	Elvált	Ismeretlen
1900	Magyarország*	3723 70,5%	1278 24,2%	240 4,5%	39 0,7%	1 0,02%
5281fő	Baranya	46	5	-	-	-
	Pécs	28	5	3	1	-
	Somogy	30	12	3	1	-
	Tolna	63 1,2%	16 0,3%	2 0,03%	-	-
1910	Magyarország*	6110 66%	2623 28,4%	398 4,3%	118 1,3%	-
9246 fő	Baranya	62	8	4	1	-
	Pécs	38	10	3	-	-
	Somogy	80	26	1	-	-
	Tolna	98	34	7	1	-

*Fiumével együtt

Forrás: 1900. népsz. 8. 1906: 216–218, 1910. népsz. 4. 1915: 752–753.

¹⁴ Gyáni 2020: 60.

A statisztika – olvashatjuk az adatokat elemző szerző sorait – „sokkal nagyobb arányát tárja elénk a hajadon tanítónőknek, mint a nőtlen tanítóknak, a mi azonban nemcsak a fiatal nők aránylag nagyobb számának tulajdonítható, hanem jó részben annak a körülménynek is, hogy amíg az állásbajutás a férfit a családalapításra ösztönzi, addig ugyanaz a nőt – a megélhetés gondjaitól mentesítvén – a férjhezmenetel siettetésétől visszatartja”.¹⁵ Az elemző ezen állítását – mármint azt, hogy kit mire ösztönöz az állásba jutás – bizonyítani nem tudjuk, viszont a tanítók között a házasságban élők aránya 72,2% volt, míg a nőtlenek 25,2%-ot képviseltek a 2,2% özvegy és 0,4% elvált férfi mellett.¹⁶ Ez az arány csak hosszú évtizedek alatt változott meg, miközben a tanítói pálya elnőiesedett, és ezzel együtt a házasságban élő és idősebb korosztályhoz tartozó tanítónők száma is megnövekedett.¹⁷

A tanítónői „munka” megjelenése a sajtóban

Az 1880-as és 1890-es években született írásokból láthatjuk, hogy a nők munkavállalása mellett, hogy felvetette a kérdést, hogy a nők alkalmasak-e a tanulásra és szellemi munka végzésére, egy másik fontos területen, a magánélethez való jogukat tekintve is problémaként jelentkezett. A kérdésre, hogy anyaként és feleségként képesek-e megállni helyüket a munka világában, az ekkorra már társadalmi szinten is elfogadott tanítónői pályán, pro és kontra vélemények alakultak ki, és nemcsak Magyarországon, hanem a világ minden országában, ahol a nők katedrára álltak. A következőkben Pécs sajtójából válogatva mutatom be, hogy a témával kapcsolatban milyen kérdések és válaszok kerültek a korszak olvasótársadalma elé. Jól látható az általános, az országban meghatározó tendencia az itt megjelenő írások kapcsán is.

A Pécsen megjelenő napi- és hetilapok rendszeresen közöltek a magyar oktatásügyhöz, a pedagógusok, elsősorban az elemi iskolai tanítók helyzetéhez kapcsolódó cikkeket, emellett az újságok mindegyikében találhatunk a nők művelődéshez való jogáról, a leányok oktatásáról szóló írásokat. A *Néptanoda*, amely 1867-től jelent meg Pécsen, már első vezércikkében megfogalmazta, hogy írásai főként a tanítók életkörülményeiről, bérezésükről és a társadalomban betöltött szerepükről fognak szólni, így a város pedagógiai lapjává vált.¹⁸ A *Pécsi Napló*, a város pártonkívüli

¹⁵ A Magyar Szent Korona országai népoktatásügyének fejlődése 1913: 58.

¹⁶ A Magyar Szent Korona országai népoktatásügyének fejlődése 1913: 55.

¹⁷ A századfordulón tapasztalt arányok már az 1920–1930-as évekre megváltoztak: ekkor a tanítónők harmada a 40–59 év közötti korosztályhoz tartozott, és körülbelül ugyanekkora arányban voltak közöttük a házasságban élők is. Gyáni 2020: 68.

¹⁸ Szántó 1988: 6.

politikai napilapja pedig 1892. november 16-án jelent meg először a Dunántúl első napilapjaként, és 1894 nyarán egyesült a csak egy évet megélt *Pécsi Újsággal*.¹⁹ A *Pécsi Figyelő* 1874-es, első számában azt olvashatjuk a lap címsoránál, hogy az egy „politikai, közgazdasági és vegyes tartalmú, kiválólag a megyei és városi közérdeket tárgyazó Baranya és Somogy megyei ellenzéki közlöny”.²⁰

A *Néptanoda*, mely 1898-ban a Pécsvidéki Tanítónők Egyesületének hivatalos lapjává vált, publicistái között már nemcsak a férfi írókat jelenteti meg, hanem az arra vállalkozó tanítónők írásai is teret kaptak a lap hasábjain.²¹ 1894-ben azonban, abban az évben, amikor a városban megnyitotta kapuit a tanítónőképző, a Pethő János által írott cikkben a következőket olvashatjuk a leendő tanítónőkről: „Jó tanítónő és jó anya egy személyben nem lehet [...] A melyik tanítónő férjhez megy, annak ellátásáról már a férfi köteles gondoskodni s így külön hivatalra szüksége nincsen; ezt a hivatalt adja át az állam inkább másnak, a kiről senki sem gondoskodik, kinek nincs kenyerre, de van képessége. [...] hogy lehet kívánni egy 18-19 éves leánykától, hogy 15 éves rakoncátlan kamaszokat tanítson?”²² Ez a gondolat nem új keletű és nemcsak Pécs városára jellemző a korszakban, hanem már az ezt megelőző évtizedekben is komoly vita tárgyát képezte hazánkban és más európai országokban is, és több olyan rendelkezés is született, mely a tanítónők magánéletére volt hatással. A tanítónők házasságkötése és gyermekvállalása kezdetektől többekben kétséget ébresztett arra vonatkozóan, hogy vajon feleségként és anyaként képesek lesznek-e ellátni feladatukat úgy fizikai, mint lelki értelemben, emellett pedig alapvető kérdésként jelent meg, hogy így egy másik családfenntartótól, vagyis férfi tanerőtől veszik el a kenyérkeresetet. 1881-ben hozott rendelkezést Budapesten a közoktatási albizottság, mely szerint „a főváros iskoláiban alkalmazott tanítónőknek ne engedessék meg a férjhez menetet, hogy a férjhez ment tanítónő veszítse el hivatalát, és hogy ezentúl tanítónők csak akkor nyerjenek alkalmazást, ha nincs az oldalukon egy férj” – írja a *Pécsi Figyelő*ben megjelent cikk.²³ Ehhez a rendelkezéshez kapcsolódik a már fentebb említett Lakits Vendel óbudai leányiskolai igazgatónak Cserfoki Aladár álnéven írott tanulmánya, melyben ezen határozatról értekezik: „...nem a pénz, melybe a helyettesítés kerül, hanem a mulasztásokból származó nevelés-oktatási hátrány szól a férjhez ment tanítónők ellen [...] a mulasztásokból eredő paedagogiai hátrányok feltüntetése adta kezembe a tollat, amint a közoktatásügyi bizottság is paedagogiai szempontokból

¹⁹ Várady 1896.

²⁰ *Pécsi Figyelő* 1874: 1.

²¹ A Pécsvidéki Tanítónők Egyesülete... *Néptanoda* 1898. március 19. 95.

²² Pethő 1894: 191.

²³ Robin 1881.

tárgyalta e kérdést s mondott véleményt a nők, főleg a férjezett s anyává lett tanítónők ügyében.”²⁴ Ezen a véleményen áll a fentebb már idézett Pethő János is, aki cikkében a következőket fogalmazta meg: „...mihelyt valamelyik tanítónő férjhez ment, megszűnt tanítónő lenni; másodszor pedig helyes lenne elrendelni, miként a tanítónők az osztatlan vegyes iskolában semmi szín alatt sem alkalmazhatók.”²⁵ Indoklásként pedig az államnak a család fenntartásában játszott szerepét emeli ki, miszerint „[H]a a család az állam életének kútforrása, az államnak kötelessége ezt a kútforrást illetve a családfenntartót istápolni, neki ha kell, kenyeret adni s minden feladatában támogatni s jogaiban megvédeni.” A tanítónők és minden más női munkavállaló alkalmazására vonatkozóan pedig megjegyzi, hogy „az állam e tekintetbeni feladatát nem oldja meg, ha az ország hivatalainak nagy részét nőkkel tölti be”.²⁶ Mindezt majd tizenöt évvel a fővárosi rendelet és az arra való országos reakció után. A *Néptanoda* szintén 1895-ös számában jelent meg egy rövid ismeretető *Ha a tanítónők férjhez mennek címmel a porosz oktatásiügyi intézkedésekről, mely szintén arról* tudósítja az olvasókat, hogy a porosz iskolákban „a tanítónők alkalmazása azon esetben, ha férjhez mennek, az iskolai félév végével megszűnik, azaz lemondani kénytelenek, mert a házi asszonyi és anyai kötelességek az iskolai teendőkkal inkompatibilisek”.²⁷ Emellett pedig 1899-ben a lap egy esztergomi esetről is tudósít, mely során felmentettek egy tanítónőt, aki férjhez ment, és csak olyat akartak felvenni, aki nem volt férjezett. Ezt viszont a miniszter – a törvényi előírás hiányára hivatkozva – nem hagyta jóvá. Az indoklás szerint „a nő, ha férjhez megy, legyen háziasszony, gyermekeinek anyja s ha ebbeli hivatásainak megfelel, nem lehet egytűl jó tanítónő és különben is, amit a vámon szerez, a révén veszíti. [...] És miért is bocsátották a nőket közpályára? Hogy legyen kenyerük, ha esetleg férjhez nem mennek. De hogy jutnak már most kenyérhez azok a nők, kik férjhez nem mennek, ha az állásokat azok tartják lefoglalva, kik férjhez mentek?”²⁸

Az országos lapokban, mint például a *Néptanítók Lapjában*, illetve más szaklapokban és a helyi sajtóban is sorra jelentek meg a közoktatási albizottság rendelkezésével és a későbbi esetekkel kapcsolatos vélemények, melyeket nemcsak tanítónők, hanem más, a rendelkezéssel egyet nem értő szerzők fogalmaztak meg. Ezek sorába tartozik a *Pécsi Figyelő*ben megjelent cikk, melyet a *Magyarország* című lapból vett át a szerkesztőség mint saját véleményével megegyezőt, s amit hosszabban idézek:

²⁴ Cserfoki 1881: 12, 17.

²⁵ Pethő 1894: 190.

²⁶ Pethő 1894: 190.

²⁷ Ha a tanítónők férjhez mennek. *Néptanoda* 1895. február 23. 64.

²⁸ A tanítónők férjhezmenetele. *Néptanoda* 1899. december 9. 322.

„Maguk a tanítónők protestáltak e furcsa határozat ellen [...], hogy a közoktatási albizottság tisztelt bölcsei egy kicsit elvetették a sulykot. [...] Teremtsünk új coelibatust! Teremtsünk világi apáczákat a kiknek megvan engedve a concubinatus, de nincs megengedve a tisztas családi élet...! A kiknek meg van engedve, hogy amorózók karjain látogathatják a Ferenczi kávéházat, de nincs megengedve, hogy odaléphessenek az oltár elé és örök hűséget esküdhessenek azoknak, a kiket szeretnek. Mert a dolog így áll. Ha a tanítónőnek megtiltják a férjhezmenetelt, a tanítónő oda lesz kényszerítve, hogy a boldogságot mellék utakon keresse és a ki egyszer rálépett e mellék utakra, arról sohasem tudhatjuk hol fog megállani. [...] Az erkölcs szempontja a kérdésben a döntő.”²⁹

Amint láthatjuk, a fő kérdésre adott válasz itt nem a nőnek a munkához való joga és az, hogy mint egyén szabadon gyakorolhassa a magánélet minden területéhez való jogát, hanem a tanítónő erkölcsi élete. Az, hogy hogyan ítél meg a társadalom egy fiatal nőt, aki párt talál, és még sincs férjnél. Ez a kérdés azért is került a rendeletre adott válaszokban központi helyre, mivel a tanítónő – a korszak felfogása szerint – az egész életével mutat példát az általa tanított gyermekeknek, és az adott közösség előtt is példaként jelenik meg. A tanítónőképzők nevelésének központi eleme a leendő tanítónők erkölcsi nevelése.³⁰

Ehhez kapcsolódóan fogalmazta meg Geőcze Sarolta a tanító- és tanítónőképzők tanáira vonatkozóan is, hogy a tanító „magánéletének is olyannak kell lennie, hogy a legkényesebb erkölcsi mértéket is megüsse s hazafias és szociális kötelességét mindennapi élete körében is híven teljesítse”.³¹ A tanítónők példamutatása kapcsán pedig ezt olvashatjuk nála: „egy szelíd szavuk, egy nőies eljárásuk egy egész sereg lélekben kelt visszhangot, egész sereg fiatal leányt ösztönöz utánzásra.”³² A *Néptanodában* 1905-ben ugyanerről Dittler Ida Regina a következőket írja: „Legyen a tanítónő jelleme tiszta, nemesen büszke, hozzáférhetetlen, hogy a növendék az ő példáján is tökéletesedjék.”³³

Az 1890-es években a lapokban megjelenő írások közül több is foglalkozott a nők jogaival, a nőnek a társadalomban betöltött szerepével, és természetesen ezál-

²⁹ Robin 1881. A szerző a Magyarország című lapra hivatkozik, viszont fontos megjegyezni, hogy ilyen címmel rendelkező lapot a kutatás során csak 1894-ből talált a szerző. A kutatás jelenlegi állásában nem lehet tudni, pontosan melyik lapból származik az eredeti szöveg, viszont abból adódóan, hogy a Pécsi Figyelőben megjelent, és mint a szerkesztőség véleményével megegyező szöveggé vált, mindenképp jelentőséggel bír.

³⁰ A tanítónőképzők erkölcsi neveléséről lásd bővebben: Takács 2017.

³¹ Geőcze 1912: 218.

³² Geőcze 1896: 182.

³³ Dittler 1905: 135.

tal a leánynevelés, a női munka kérdése továbbra is napirenden volt. A *Pécsi Figyelő*ben jelent meg 1892-ben „k.” monogrammal jegyezve *A tanítónő és a nő* című írás, melyben a szerző arra kereste a választ, mi lesz, ha a nők közül oly sokan tanítónők lesznek. Az általános véleményekről így írt: „Emlegetnek női hivatást, boldogtalanságot, elkeseredettséget, női gyengédséget s az Isten tudja mit? Pedig ha mindez érveket közelebbről megtekintjük, azt látjuk, hogy csak közhelyek ezek, melyeknek alkalmazásánál az emberek rendesen semmit sem gondolkodnak.”³⁴ A nőnek a családban betöltött szerepéről, a férjhez nem menő tanítónőkről pedig ekképp vélekedett: „Jó akaratú egyének [...] mondják: igen ám, de a tanítónőknek is van szívük, s ha aztán a szív vágyai kielégítést nem nyernek, úgy elkeserednek, s akkor aztán csak nem lehetnek jó tanítónők! E szíves részvétet a tanítónők bízást visszautasíthatják.”³⁵ Megemlíti írásában a korszakban gyakran feltüntetett adatot is, hogy mivel több nő van, mint férfi, ezért nem is tudna minden nő házastársat találni, másrészt pedig nem tartja kíváncsnak, hogy egy tanult nő „kapkodjon csak férj után”, hiszen „vajjon boldogíthatja-e a nő férjét, ha lelke tőle idegen”.³⁶ A tanítónők szerepét kimondottan a leánynevelés tekintetében tartja fontosnak, s végső konklúzióként a következő tanácsot adja számukra hivatásukra s magánéletükre vonatkozóan: „ne engedjék magukat ily féle rosszakaratu állítások által megzavartatni. [...] Önök nem boldogtalanok, ha szeretnek dolgozni, s ha értik megbecsülni azt, a mivel birnak. Ezer és ezer, szerencsétlen viszonyok közt sanyalódó nő cserélné el a legnagyobb örömmel sorsát az önökével. Haladjanak tovább nyugodtan áldáshozó pályájukon, szeressék és gondozzák azokat, kik önökre bízhatnak, munkálkodjanak fáradhatatlanul és képezzék szellemüket.”³⁷

Szintén ebben a lapban jelent meg – *Jó honleányokat kérünk címmel* – egy írás, melyben a szerző a tanítónők fontosságára hívja fel a figyelmet a jövő anyáinak képzése kapcsán, mivel „[Ő]k nevelik, képezik a jövő nemzedék anyját; ők a legilletékesebbek arra, hogy a nőnevelés helyes elveit megállapítsák s annak érvényt szerezzenek”; és ahogy írja: „leányaink ne csak a tudomány titkait ismerjék meg, hanem tisztába jöjjenek azokkal a föladatokkal is, amelyek őket mint hitvest és anyát terhelik.”³⁸

A *Pécsi Napló*ban is több írást találhatunk a nők jogaihoz, munkavállalásukhoz, a nő társadalmi szerepéhez kapcsolódóan. Az 1895-ös esztendő cikkei közül válogatva olvashatjuk Sándor József írását *Az asszonyi jogokról*, valamint Fuchs Ádám

³⁴ k. 1892: 1.

³⁵ k. 1892: 2.

³⁶ k. 1892: 2.

³⁷ k. 1892: 3.

³⁸ Jó honleányokat kérünk. *Pécsi Figyelő* 1893. május 13. 1.

cikksorozatát *A nők társadalmi állásáról* címmel, de ebben az évben jelent meg a nők jogairól értekezve a *Pour la damme* című írás is, és a helyi tanítónőképző intézetben – mely 1894-ben nyitotta meg kapuit – oktató apácákról sem feledkeztek meg. Fuchs Ádám a pécsbányatelepi iskola igazgatójaként élénken vett részt a helyi oktatásügyben, emellett fogalmazta meg véleményét, gondolatait a helyi lapokban. 1895 októberében jelent meg hatrészes sorozata, melyben a történelmi korszakok során keresztül mutatta be a nők társadalmon belüli helyzetét.³⁹ A cikksorozat negyedik részében fejti ki gondolatait a korszak nőnevelését, a nők jogait illetően. „Kiváltképp és elsősorban legyenek a nemek egyenjogúak, az istenadta szellemi tehetségek kiképeztetése és a szellemi vagyon megszerzése terén.” Azonban arról, hogy mit is tanulhatnak a nők – bár a képességek és tudás meglétének kérdését kiterjeszti a férfiakra is –, így vélekedett: „Mint a férfit, úgy a nő sem alkalmas minden életpályára, azért hangsúlyozom a rátermettséget és az ennek megfelelő életkört. [...] Ehhez első sorban és kétségkívül szükséges a nőnevelés gyökeres és alapos javítása és czélszerű kibővítése.”⁴⁰ Az ismeretek kibővítésén a természettudományos ismeretek nagyobb arányú beemelését értette, hangsúlyozta az állami iskolák létesítésének fontosságát ezen a területen, valamint szükségesnek vélte a leányiskolák közeléből a „kalandozó, ólálkodó urfiak és uracsok” eltávolítását.⁴¹ A képzőintézet kapcsán a tanítónőkről a következőket olvashatjuk egy névtelen író tollából: „Mi nem vagyunk oktan ellenzői a tanítónői munkakörnek, mert meggyőződésünk, hogy erre az emberiségnek szüksége van, hogy ez jótétemény a női nemre, mely a gyengéd lelkéhez illő gyengéd lelkekből nyeri kinevelését.” Azonban a cikk írója legjobban az apácák tanítónői létét kifogásolja, mert szerinte „életállapotuk” nem egyeztethető össze azzal, hogy a világ számára képeznek fiatal lányokat a tanítónői pályára.⁴² A rend tagjaival szemben azért is merülhetett fel ez a „kifogás”, hiszen tagjaik, akik a képzőben a diákok tanításával foglalkoztak, fogadalmukhoz híven nem hagyták el a zárda területét, teljes elvonultságban éltek a külvilágtól, így bár elméleti tudásukat senki sem kifogásolhatta, mégis akadtak a cikk írójához hasonló vélemények, miszerint így nem tudják kellőképpen felkészíteni a fiatal lányokat a való élet kihívásaira. Elméleti tudást adhatnak, de az onnan kikerülő, pályakezdő tanítónőket hogyan is vértelmezhetnék fel a külvilágban, tehát nem zárt, védett falak között létező iskolákban és az adott közösségben való létezésre.

³⁹ Fuchs 1895. Fuchs Ádám (1841–1919) felesége, Futima Sarolta (1867–1947) szintén tanító, iskolaigazgató, a Pécsi Tanítónők Egyesületének elnöke volt, aki szintén jelentős publikációs tevékenységet folytatott a helyi lapokban.

⁴⁰ Fuchs 1895: IV. r. 3.

⁴¹ Fuchs 1895: IV. r. 3.

⁴² Apácák mint tanítóképző tanárok. *Pécsi Napló* 1895. július 12. 4.

Összegzés

A tanulmányban idézett korabeli írásokból láthatjuk, hogy bár a statisztikai adatok a tanítónői létszám és a házasságban élő tanítónők számának emelkedését mutatják a korszakban, a társadalom még mindig nem tartotta egyöntetűen elfogadhatónak a női munkavállalók között a családanyaként és feleségként is helytálló asszonyokat. Az ellenzők mellett természetesen támogató hangokat is találunk, de még néhány évtizednek el kellett telnie ahhoz, hogy utóbbiak kerüljenek többségbe, és teljesen elfogadottá váljon a nők munkavállalása még azon a területen is, melyet kimondottan a „női léleknek megfelelő” hivatásként aposztrofáltak. A 20. század második évtizedében azután már a képzőintézetek is meglátták a növekvő igényt, amit a pécsi tanítónőképző vezetője, Raab Mária Szalézia, a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi rendháza főnöknője – akiket többen is alkalmatlannak tartottak világi tanítónők képzésére elzárkózó életmódjuk miatt – a következőképp foglalt össze, mely igazán modern látásmódot sugall.

„Nyilvánvaló jele ez a szembeszökő létszámváltozás a háború nyomában járó szociális eltolódásoknak. Kétségtelen, hogy a tudományos készültséget feltételező pályákon a háború után sok állást megfelelő képesítésű nőkkel kell majd betölteni, mert hiányozni fognak a férfiak; másrészt ugyanabból az okból megnövekszik annak a szüksége, hogy a nők maguk gondoskodjanak megélhetésükről. Természetes tehát, hogy a szülők minden áldozattal arra töreksszenek, hogy leányaiknak a megfelelő képesítés megszerzését biztosítsák.”⁴³

Források

A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos háziállatok kimutatásával együtt. I. kötet. A Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi magyar királyi minster megbízásából szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája. Budapest. 1882. (1881. népsz. II. 1882.) (https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1881_01/?pg=0&layout=s – letöltés: 2022. február 8.)

⁴³ Értesítő 1917: 15.

IV. TÁRSADALMI HATÁROK MEGVONÁSA ÉS ÁTLÉPÉSE

A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. 8. Közszerzői ágak és szabadfoglalkozások. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat Nyomása. Bp. 1906. (1900. népsz. 8. 1906.) (https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_08/?pg=0&layout=s – letöltés: 2022. február 8.)

A Magyar Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság. Bp. 1915. (1910. népsz. 4. 1915.) (https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_04/?pg=0&layout=s – letöltés: 2022. február 8.)

A Magyar Szent Korona országai népoktatásügyének fejlődése. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat Nyomása. Bp. 1913.

A Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi nevelő- és tanítóintézeteinek értesítője az 1916/17. iskolai évről. Közli: az igazgatóság. Pécs. (Értesítő 1917)

A Pécsvidéki Tanítónők Egyesülete... *Néptanoda* 1898. március 19. 95.

A tanítónők férjhezmenetele. *Néptanoda* 1899. december 9. 322.

Apáczák mint tanítóképző tanárok. *Pécsi Napló* 1895. július 12. 4.

Cserfoki Aladár 1881: *A fővárosi tanítónők férjhez-menetelének kérdése, tekintettel a Köznevelési Bizottság és a Népkövelők Budapesti Egyesülete által e tárgyban hozott határozatokra és a tanítónőknek a napilapokban közzé tett védekezésére.* Weizsmann testvérek könyvnyomdája, Budapest.

Dittler Ida Regina 1905: Tanítónő a tanítónőkről. *Néptanoda* 1905. április 9. 135.

Fuchs Ádám 1895: A nők társadalmi állásáról. *Pécsi Napló* 1895. október. 23., 25., 27., 29., 30., 31. – IV. rész.: okt. 29. 3.

Geöcze Sarolta 1896: *Tanulmányok a magyar társadalom életéből.* Singer és Wolfner. Budapest. (<http://mtdportal.extra.hu/books/tanulmanyok.pdf> – letöltés: 2021. január 18.)

Geöcze Sarolta 1912: *Erkölcsei nevelés a tanítóképzőben s a nemzeti élet.* Budapest, 217–235. (http://mtdportal.extra.hu/books/geocze_sarolta_erkolcsi_nevelés_a_tanitokepzenben.pdf – letöltés: 2021. január 18.)

Ha a tanítónők férjhez mennek. *Néptanoda* 1895. február 23. 64.

Jó honleányokat kérünk. *Pécsi Figyelő* 1893. május 13. 1.

k. 1892: A tanítónő és a nő. *Pécsi Figyelő* 1892. április 13. 1–3.

Női középoktatás. De Gerando Antonina kérvénye az országgyűlés képviselőházához. Nemzeti Nőnevelés. 1888. október. In: Fábri Anna – Borbíró Fanni – Szarka Eszter (szerk.): *A nő és hivatása II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895*. Budapest, 2006. 114–120.

Pethő János 1894: A tanítónők tömeges alkalmazásáról. *Néptanoda* 1894. június 9. 190–191.

Robin 1881: Nők a kiknek nem szabad férjhez menni. *Pécsi Figyelő* 1881. április 23. Melléklet.

Steinitser Vilma 1895: Hogyan neveljük leányainkat. *Pécsi Napló* 1895. június 7. 6.

Hivatkozott irodalom

Gyáni Gábor 2020: *A nő élete – történelmi perspektívában*. Magyar Családtörténetek: Tanulmányok 6. Budapest.

Kéri Katalin 2018: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*. Pécs.

Kéri Katalin 2008: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus-kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs.

Kiss József 1929: *Nők a tanítói pályán*. Pécs.

Kiss Bori 2006: A nő és a munka. In: Fábri Anna – Borbíró Fanni – Szarka Eszter (szerk.): *A nő és hivatása II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895*. Budapest, 185–188.

Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.) 2005: *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest.

Papp Barbara – Sipos Balázs (2017): *Modern, diplomás nők a Horthy-korban*. Budapest.

Scott, Joan W. – Tilly, Louise A. (1992): Női munka és család a XIX. századi Európában. In: Gyáni Gábor (szerk.): „Változás és folytonosság”. *Tanulmányok Európa XIX. századi társadalmáról*. Történelmi Figyelő 3. Debrecen, 103–135.

Szántó Károly 1988: Százhusz éve jelent meg a Néptanoda. *Dunántúli Napló* 1988. május 18. 6.

IV. TÁRSADALMI HATÁROK MEGVONÁSA ÉS ÁTLÉPÉSE

- Takács Zsuzsanna Mária 2014: *Falusi néptanítók élete a 20. század első felében emlékirataik és naplók tükrében. PhD-értekezés.* Pécs. (<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14687/takacs-zsuzsanna-maria-phd-2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y> – letöltés: 2021. március 30.)
- Takács Zsuzsanna Mária 2016: A magyar tanítónők, valamint a pécsi tanítónőképzés a századfordulótól a második világháborúig. *Közép-Európai Közlemények* (9.) 3. 214–222. (<http://vikek.eu/wp-content/uploads/2017/03/KEK-No342016.3.SZ%C3%81M.pdf> – letöltés: 2021. március 30.)
- Takács Zsuzsanna Mária 2018: „...ideálunk nem fonnyadt, dércsípte őszi rózsza...”. Valláserkölcsei nevelés a pécsi tanítónőképzőben. In: G. Molnár Péter – Szőke-Milinte Enikő (szerk.): *Pedagógiai valóságok.* Budapest, 75–81. (<https://btk.ppke.hu/uploads/articles/1734918/file/Pedag%C3%B3giai%20val%C3%B3s%C3%A1gok.pdf> – letöltés: 2022. február 8.)
- Várady Ferencz 1896: A Pécsi Napló politikai napilap rövid története. In: *Hírlapjaink. A magyarországi hírlapok monographiája.* Készült az 1896-iki ezredéves országos kiállítás sajtókiállítása számára. Bp. ny. n. I. kötet. (http://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/1_18_pecsi_naplo.pdf – letöltés: 2021. március 28.)